

Reelelise uuenduse kirjastik nr. 14.

Mis on teeleuuendus?

Ta põhjendus ja ta programm.

Efitanud

Joh. Alarik.

Üratrükk „Päewalehest“.

Hind 40 kop.

Kirjastus „Reform“, Tartus 1916.

95 95
Keelelise uuenduse kirjastik nr. 14.

Mis on keeleuuendus?

Ta põhjendus ja ta programm.

Eitanud

Joh. Nawiš.

Äratrükk „Päewalehest“.

Kirjastus „Reform“, Tartus 1916.

G. Luiga trüff, Tallinnas.

Дозволено военною цензурою.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

I.

Uuenduse edusammud. Kaks teelt. Publifumi wahel. — Wahe keeleuuenduse ja keelekorraldamise wahel. — Mifs uuendada? Cesti teel a priori halb. — Grammatika uuenduse wajadus. Uuenduse allikad. Näitused. — Uuenduse põhjused. Maitse subjektivsus.

Kes wähegi on wiimase nelja aasta jooksul meie kirjanduslikku liikumist tähele pannud, on pidanud ka tutwust tegema keeleuuenduse mõistega, mis selle aja sees päewakorrale tulnud. See uuendus on tekitanud waimlise liikumise ja (kui arwesse wõtmata jätta peenemad wahed ja warjundid) kaks wastast laagrit: alalhoidlased ja uuendusmeelsed, s. o. ühed, kes selle liikumise hukka mõistawad, seda naerawad, seda wihkawad, pidades seda kahjulikuks, naeruwäärseks, igatahes aga kasutumaks nähtuseks. Teised selle wastu tunnistawad ta õigeks, hääks, vähemalt tarwiliseks, kui mitte kõigis üksikasjus, siis vähemalt ta peajoonis ja üleüldises põhjused. Wiimaste seas, kes enamaste kuuluwad nooremaste sugupõlwe, leidub ka tuliseid sõpru ja waimustatud poolehoidjaid. 1912=ndast aastast saadik on keeleuuendus omas arenemiskäigus juba jõudnud teha märgatawaid edusamme: algades lihtsate „Wäikeste märkustega“ ajalehtede weergudel ja albumites ning kuukirjades („Cesti Kirjanduses“) ilmunud artiklitega on ta wiimati asu-

tanud oma häälekandja („Reelelise Ruukirja“) ja oma kirjastuse „Reform“, mis raamatute seeriast wälja annab ühisel nimetusel „Reelelise Uuenduse Kirjastik“, mis sisaldab niihästi belle-ristikat kui teoreetilisi kirjutusi. *).

Ühes sellega on ka poolehoidjate hulk kaswanud ja mõjupiirkond laienenud ja on alataja kasvamas. Suurem hulk nooremaid ja tähtsamaid kirjanikke tunneb uuendusele kaasa ja on oma teostes hakanud tarvitama mitmeid ta ettepanekuid nii sõnade kui vormide poolest. Seeläbi imbus uuendatud keel, alguses ainult teoreetiline, ikka enam praktikasse ja saab elavaks, eluliseks. Ja meil ollaksegi nüüd juba nii kaugel, et meil on kaks erisugust kirjakeelt, üksteisest juba märgatavasti erinevat ja erilaadist: üks, „wana“, „ametlik“, ärkamisaja keeletraditsiooni otskohene järeltulija, see, mis 80-neil ja 90-neil aastail kujunes ja milles praegu ilmuvad kõik ajalehed ja veel suurem hulk raamatuid; teine, uuenduslik, teistmoodi vormide ja lauseehitusega, seeläbi ka teistsuguse tooni ja waimuga, tihedam ja keerulisem ja tundumalt sõnarikkam, mõistetaw ja tarvitataw esialgu ainult wäheste, enamasti nooremate kirjanikkude poolt ja esinew ainult üksikuis raamatuis ja kirjutusis, nimelt nooremate kirjanikkude omis, aga just kõige tähtsamate nende seas, ja ka paaris kuukirjas „Wabas Sõnas“ ja „Üliõpilaste Lehes“, mida noored toimetawad ja wälja annawad. Aga ka mujal, ajakirjanduses, keset „ametliku“ keele okeani hakkab uuenduse saarekehi ilmuma, ehk küll alles arglikult juhtumisi, ja mitte enam üksi teatatate nooremate tekstides, waid isegi wanemate meeste (näit. J. Tõnissoni) kirjutustes, kes endid ise uuenduse wastasteks peawad.

*) Senni ilmunud 14 numbrit.

Järelikult keeleuuendus on fait accompli, sündinud tõsiasi, eitamatu ja reaalne, mida enam ei saa ignoreerida, olematuks tunnistada, vaid millega tuleb rehkendada kui ühe meie rahvusliku kultuuri olulise nähtusega.

Ometi publikumis, ja mitte ainult n. n. suures, vaid ka selle valitumas ja haritumas vähe-
mikus, haritud ja intelligentide inimeste ning tõ-
fiste isamaalaste juures valitsewad sellest näh-
tusest ikka alles segased ja ebatäpikääljed mõis-
ted ning mõõriti arusaamine. Sellest nende üks-
kõiksus, umbusaldus mõi koguni waenulisuus kee-
leuuenduse vastu.

Seepärast oleks tarwiline ja huwitaw anda üleüldine ülevaade ja seletus selle liikumise iseloo-
must ja piiridest, pakkuda mingisugune keele-
uuenduse programm lühikeses kokkuvõttes. See
loodetawasti hajutaks ja hoiaks ära nii mõne
eelotsuse ja mõõritimõistmise, mis nüüd kahjuks
weel keelearenemise käiku asjata pikaldab ning
takistab.

*

Mis on keeleuuendus? Nagu nimigi juba
näitab, on see piirid keelt uuendada. Mis tähendab
aga keelt uuendada? Uuendada — see tähendab
reformeerida, ümber teha, parandada, teisendada,
muuta — suuremal mõi vähemal määral. Et
oma nimetust õigustada, peab keeleuuendus seega
keeles toime panema teatavaid muutusi enam-
vähem tunduwaid, olulisi. Ta peab keele ju-
met ja laadi natuke teisendama. Keel, mis oleks
uuenduse tulest läbi käinud, ei pea omalt gram-
matiliselt ehituselt enam endine olema. Rõrdame
ja formuleerime weel: keeleuuendus ei kee-
le ehituses olulisi muutusi toimepanew
tegemus mõi liikumine. Mis on aga olu-
line muutus keeles? See on niisugune, mis mitte

ainult mõne üksiku sõna kohta ei käi, vaid kogu tiüpi ja liiki käsitab. (Muutused üksikuis sõnus mõivad ainult siis oluliste vääriliseks saada, kui neid palju ja kui nad kõige tarvilisemis sõnus, eriti abisõnus (adverbides, pronoomides, järelsõnus) esinewad ja meie keeleharjumusi sügawasti puudutawad ja rewolutsion eriwad). Nii sünniks keele grammatilises ehituses oluline muutus kui kahesilbilistes ja nende taoliselt muudetawates i-tiivehes senni tarwitatama a-lõpulise mitmuseosastama asemelle lõunamurdeline e-lõpuline wõtta, s. o. mitte enam „(neid) poisja, püsja, piltja, saana, telegramma“ jne., vaid „poisse, püsse, pilte, saane, telegramme“, mis Lõuna murdeis (Wiljandi, Tartu, Võru) esinewad. Weel suurem oluline muutus oleks kui põhja-eestiliste d (t)-mitmuse asemel (näit. „pimedatel öödel“, „niisugustest asjadest“, „kaugetes kirikutes“) tarwitama hakata wanaaegsemaid ja Lõuna murdeis suurelt osalt weel alal hoidunud i-mitmusi („pimedail ööl, niisugusist asjust, kaugeis kirikuis“). Samuti sõnade korra tundum degermaniseerimine (Saksa mõjust ja laadist wabastamine) ja käändewormide järjekindlam tarvitamine wõõrapäraste järelsõnade asemel (näit. mitte „olen te ma pääle wihane, kade“, vaid „olen te male wihane, kade“) oleksid ka niisugused olulised muutused ja keeleuuendus sõna tõsises mõttes. Selle wastu ei saa olulisteks, seega ka mitte uuenduslikeuks lugeda kõikisugu wähemaid ettepanekuid harilikkuude wigade parandamise ja järjekindluse nõudeid, üleüldse lihtsat keele korraldamise ja normeerimise tegewust, mis olewat korda ei muuda (näit. mis nõuab, et „kumbale“ asemel peab olema „kummale“, „ametline“ asemel „ametlik“, „otstarb“ asemel „otstarwe“, „niiwõrt“ asemel „seewõrra“ jne.). Niisugused asendamised käiwad õig e keel s u s e küsimuse alla; ent keeleuuendus

ja õigekeelsus ei ole üks: esimene on kaugelt laialisema ulatusega kui teine.

Ruid mis jaoks keeles teha neid olulisi muutusi, s. o. mis tarwis, mil põhjusel ülepää keelt uuendada, küsitakse õigusega. Et niisuguste suuremate muutuste läbiwiimine keele ümberõppimist, see ümberõppimine aga teatavat waewa ja energiakulu nõuab ja esialgu koguni mingisuguse segaduse ja anarhia ühes toob, mistarwis siis rahwale kaela sundida seda waewa ning jõukulutust ning asjata segadust sünnitada keeles, mis isegi alles segane ja wankuw küllalt? Keele sissejuurdunud harjumuste wapustamine ja muutmine on seepärast üleüldse kardetaw ja kahjulik asi. Niisugused järelekaalumised ja waatlused on muidugi omased keeleuuenduspiüüete wastu umbusaldust ja waenugi äratama, ja ongi õigupoolest ainus mõistlik ja kaaluw põhjendus wõi argument, mis keeleuuenduse kasutuse tõenduseks wõiks esile tuua. Sest tõepoolest, mööname meiegi, oleks ju narrus, otse kuritega rahwast kasutumat ohwrit nõuda. Me oleksimegi wiimised seda nõudma. Kui me aga siiski keeleuuendust soowitame, siis ainult sellepärast, et arwame, et see ümberõppimise waewanägemine kasutumaks ei jää, waid et saamutatawad tagajärjed selleks tehtawa energiakulu ning sellest tekiwa ajutise keelelise anarhia rikkalikult ära tasuwad. Sest meie kindel arwamine on, et keel kawatsetud uuenduse läbi igati wõidab, s. o. paremaks saab, rikkamaks, kõlawamaks, peenemaks. Keeleuuendus ei ole siis sugugi mitte mõni „tuju“, „üleannetus“, „eralõbu“, milleks seda nimetawad mõned pääliskaudsed ja wanameelsed waimud, waid tõsine töö, kasulik ning tarwiline meie rahwuslikule kultuurile. Ja selle tõsiarwamise tahaksime sisetada kõigile oma kaasmaalastele.

Nagu öeldud, uuendus pole sugugi tarbetu

meie praegusele keelele. See on uuenduse tarbes, see kiskendab selle järele. Nüüdsel ajal on kindlaks tehtud, et keel on rahwa saadus, samuti umbes kui õun õunapuu ja päikel sarapuu wili, ja et seepärast temas peegeldub ta looja iseloom, elutingimused ja ajalooline saatus. Võib tundud wanasõna nõnda parafraseerida: ütle mulle, mis sugustes tingimustes miski rahwas on elanud ja elab, ja ma ütlen, mis sugune ta keel on. Seda teesi õigeks tunnistades võib juba a priori wäita, et praegune Eesti keel muud ei wõi olla kui halb ja inetu. Tõepoolest, Eesti rahwas, kõige alatumas orjuses peetud, elada kiratsem kõige wiletsamis hügieenilisis tingimuis, suitsuonnides haganast leiba süües, ja seda seitsme aastasaja, seitsme pika aastasaja jooksul, ilma hariduseta ja waimlise kultuurita, see „maha tallatud jõuetu sugu“, see waeste talupoegade, teosulaste, moonakate, popside hall ja hale hulk, ei wõinud wälja töötada muud kui keele waese, inetuma ja labase, tõsise peegelpildi oma ainelisest ja hingelisest wiletsusest. Maksud kõlawamad wormid kadusid wõit hoidusid alal ainult üksikuis murdeis (näit. i=mitmused ja i=minewikud), kuna maad wõtsid ja kirjakeele pääsid karedakõlalised ja inetumad (d(t)=mitmused ja si=minewikud) kui paremini wastawad elu karedusele ja inetusele. 19=nda aastasaja teisel poolel aga sündis järsk muutus: see teoorjade wilets kari sai korraga rahwuseks, kes prätendeerib omandada kõik kultuurise rahwa atribuudid: rahwuse keelt kõnelewa haritlaste klassi, koolid, kirjanduse, teatrid, kunsti ja igapidi haritud keele. Muutus tõesti äkiline ja järsk! Wanaisa elas suitsutares, käis pastaldegas, sai mõisas witsu ja weeris pühapäiwiti määrdunud lauluraamatut; isa wantsis kodukoetud riideis jäärsaabastes oma päriks ostetud põllul, mooris wiljakoormaib linna müügile ja luges Jakob=

soni „Sakalat“; aga pojapoeg on juba kõrgema haridusega, oskab mitu mõõrast keelt, esineb kõige moodsemas ülikonnas ja loeb algkeeles kõige modernimat Euroopa kirjandust. Teise ja kolmanda põlve wahel on määratu hüpe sündinud! Selge on, et wanaisalt ja koguni isalt pärandatud keel mitte enam ei wasta pojapoja maitsele ja waimusele, ja mitte ainult stiili ja sõnastiku, waid koguni oma lauseehituse, mõnede muute wor- mide ja kõla poolest. Uuele haridustasapinnale ja maitsele peab ka uus sellekohane keel wastama. Et praegune keel seda weel ei ole, siis peab ta seks saama. Temas peab sündima samasugune järsk muutus kui ta kõnelejais: temagi peab lühikese aja jooksul saama mõrratumalt rikkamaks ja tunduwalt kõlawamaks, sulawamaks ja peenemaks. Arenemine, milleks enne kulus aastasadu, peab nüüd sündima kümne-kahekümne aasta kestel. Seega on kiire, järsk muutus keeles oludest endist kaswaw wadjadus, ajalooline paratamattus, ja praegu käimas olem keeleuuendus ei ole muud kui selle tööriist, selle iseteadlik, sihi- teadlik ja intensiivne awaldus, mille püüdesihiks ja ideaaliks on tõesti ilus, kõlaw, rikas haritud keel, täiesti selle uue hariduse ja kultuuri tasapinna kohane ja wääriline. Keeleuuendus ei ole siis mitte tuju, wallatus, waid ajalooline wadjadus, suur rahwuslik töö, üks rahwa elujõu tunnismärkidest, ta püüdeist saawutada kultuuri ja tsiwilisatsiooni kõige kõrgemad tipud, ta tahtmine elada ja mõista. Keeleuuendus on omaist kohast ka nagu mingisugune kultuuri ja elujõu kriteerium ja mõõdupuu: mida jõurikkam, põhjalikum ja julgem ta on ja mida rohkem temast praktikas teostub, seda rohkem on ka meie rahwuslikul kultuuril energiat, intensiivsusst ja idealismi.

Uuendatud keel peab olema rikkam ja ilusam, kõlawam. Rikkus saawutatakse pääasjalikult tar-

wiliste sõnade rohkusega, mis oma kord saadakse niihästi tuletustega olewist juursõnust liitelõppude abil kui uute juursõnade laenamisel rahwamurdeist wõi osalt ka wõõraist keelist. Rõlalise ilu tõstmine aga nõuab ka sõnalõppude ja muutewormide, s. o. keele grammatika teisen- damist ja kõlawamaks tegemist. Need ongi need olulised muutused, millest ülemal kõnelime. Aga kust saada kõlawamad wormid ja lõpud vähem kõlawate asemelle, küsitakse. Kas siin just mitte ei alga see keeleuuenduse wäärnähtus ja ekslik ning rikkum tegewus, mis tahab keelt oma pääd mööda kunstlikult moonutada ja wägistada, ilma rahwakeele seadustest ja harjumustest hoolimata? Nii küsiwad wist mitmed kahtlejad ja eelotsusega isikud. Sest kust wõtawad uuendajad need paremad ja kõlawamad wormid kui mitte neid kunstlikult luues ja seega rahwakeelt omawoliliselt rikkudes? Asi aga ei ole sugugi mitte nii hull. Otse ümberpöördud: muutused, uued wormid, mida keeleuuendus pakub, ei ole midagi kunstlikku, wäljamõeldut, waid rahwakeele enda ollus ja element. Ruskil, ei ühelgi rahwal ei ole olemas ühtlast, igal pool ühesugust rahwakeelt, waid see jaguneb mitmeisse murdeisse, mis üksteisest enam vähem erinewad nii leksikaalselt kui ka grammatiliselt. Minge õnneliku juhuse tõttu (mis sugugi ei tarwitsenud oleneda keele sisemisest wäärtusest) sai üks murre kirjakeelele aluseks. Kuid juhtus, et murded, mis murdeiks jäid ja on mõistetud kaduma, sisaldawad mõningaid worme palju wäärtuslikumaid olgu kas rahwusliku omapärasuse, otstarbekohasuse wõi ilu mõttes kui wastawad kirjakeeleks saanu omad; teiste sõnadega, mõned muredwormid juhtuwad olema paremad (puhtamad, kõlawamad) kui praegused kirjakeelsed, mis on konarlikud, inetukõlalised wõi vähem omapärased. Keeleuuenduse üks pääülesandeist seisab

nüüd ses, et nii palju kui võimalik niisuguste vähem kõlaliste või keele omapärase arenemise seisukohalt vähem puhaste ja algupäraste või keele ilukõla seisukohalt vähem kõlawate asemelle panna wastawad murrakulised, kui need paremini täidawad neid keele omapärasuse või ilu nõudeid. Eesti kirja- ehk ühiskeel peab saama niisuguseks, mille moodustamiseks oleksid oma paremaga kaasa arwitanud kõik tähtsamad mured, s. o. kirjakeel sisaldagu endas, mitte ainult ühe murde vorme (ehk ta küll pääasjus ühele murdele nõjab), waid võimalikult ka teiste murrete häid omadusi ja temas puudugu kõigi murrete nõrkused. Üleüldiselt küll nõjades ühe murde alusele olgu kirjakeel teatavas määras wäliwalikuline, eklektiline nähtus. Seeläbi ei sünniks teistele murretele ka mitte nii suurt ülekohut, seeläbi et nad siis täiesti ei häwineks, waid neist jääksid ometi nende kõige paremad ja väärtuslikumad vormid ja omadused kirja- keeles edasi elama. Sest mispärast peab siis ainult n. n. „Tallinna keelele“ üksi see suur au jääma kirjakeele aluseks olla? Miks ei või selleks ka mõned teised, näit. Wiljandi, Tartu, Wõru mured oma osa anda? Lubatagu mulle siin tarwitada üht wõrdlust, mis seda mõtet aitaks selgemini walgustada. Tulewane uuendatud ühiskeel peab olema kui suur rahvuslik ehitus, mis küll ühe maakonna pinnal asetseb, mis ka suurema osa tarwisminewat ehitusmaterjaali on annud, aga kuhu ka kaugemalt, teistest maakondadest on kantud, mis jäänud paremat ja mida lähemalt saada ei ole, nii et rahvuslik ehitus igati kogu maa ühijist aineist oleks kokku pandud ja seega seda tublim, suurepärasem ja kallimäärtuslikum saaks. See on keeleuuenduse tähtsam idee ja põhjusemõte.

Toome selleks ka keelest endast paar näitust. Rõige iseloomustawama pakub just mitmuse kää-

nang (deklinatsioon), nagu juba ülemal näita-
 sine. „Tallinna murdest“ on endise i-mitmuse ase-
 melle astunud d(t)=line: „jalgadel, päemadel, hom-
 mikutel, kõrgetes puudes, wõörastel maadel“;
 i-lised wormid on alal hoidunud ainult mõnes
 üksikus kõnekäänus: „ta on jalul“, „ta kadus
 mu filmist“, „ei kaswa puis ega mais“. Seetõttu
 tunneb ka praegune kirjakeel, mille aluseks „Tal-
 linna keel“, ainul neid d(t)=lisi mitmuši (pääle
 samade erandite kõnekäänulisis sõnus). „Tartu
 keeles“ (teaduslikumalt: Lõuna=Gesti murdeis)
 aga on i-line mitmus alal hoidunud (ainult uue-
 mal ajal hakkab ta kirjakeele mõjul säältk ka-
 duma). i-lised mitmused aga on keele ilu seis-
 kohalt kahtlemata ilusamad, kõlawamad, sest umb-
 häälik d (t) on karedam, kuivem kui i; wõrrel-
 dagu: „ilusatel sumistel hommikutel“ ja (Lõuna-
 Gesti keele järgi) „ilufail sumišil hommikuil“;
 „suurtest rasketest ja kulukatest ettemõtetest“ ja
 „suurist raskeist ja kulukaiist ettemõttest“. Meie
 kirjakeel wõidak kahtlemata kõlawuse poolest,
 kui temas hakataks praeguste d (t)=liste asemel
 tarwitama lõunaeestilisi wõi wanapärasemaid (ar-
 hailisi) i-lisi mitmuši (mitmed nooremad kirja-
 nikud juba teewadki seda). Seeläbi wäheneks keel
 suurest osast neist lugemata d (t)=häälikuist, millest
 praegune Gesti keel nii inetumalt kubiseb ja mis
 ta kõla karedaks ja kuivaks teewad. Pääle selle
 on i-mitmustel weel see mõnusus, et nad harilikult
 lühemad on. — Teise näituseks olgu nimetatud
 e-lõpuline mitmuse osastaw i-tiimedest („poisse,
 pilte“), mis jällegi tuleks kirjakeeles põhja=eesti-
 lise a-lise („poissa, pilita“) asemel tarwitusele
 wõtta, sest et see esiteks kõlaliliselt ilusam ja
 teiseks ka mõnusam järjekindlasti läbi wiia („koo-
 le, müüre“, eriti aga wõõrsõnus: „romaane, tele-
 gramme, sensatsioonid“ jne., mis parem kui „ro-

maanišid, telegrammišid, sensatsioonid" või „romaana, telegramma, sensatsioon“).

Ruid mitte ükski elavist rahwamurdest, waid ka wanemast keelest olgu tarbekorral lubatud kirjakeele jaoks paremaid worme walida ja neid praeguste asemelle wõtta. Muidugi jääb selle poolest elaw rahwakeel ikkagi pääallikaks. Olgu lõppeks weel nimetatud, et teatawil korril ka Soome keel võib oma eeskujuga toetust ja õigust anda niisuguste murdeliste või wanapärase mate wormide ümberistutamises elawaske kirjakeele.

*

Lõpuks jääb meil weel käsitada põhjusemõtteid, mille järele seda wormide walikut toimetada. Oleme need juba kord esitanud, esimest korda „Päewalehes“ a. 1912, nr. 81. Need on järgmised kolm: 1) otstarbekohasus; 2) rahvuslik omapäraus; 3) ilu. Nende kolme põhjusemõtte ühine mõju, resultant (равнодействующая) on see, mis waliku võimaluses tingib ja määrab mingi wormi (või üleüldisemalt mingi keelelise nähtuse) paremaks-peetamuse ja wastuwõetamuse või halwemaks-peetamuse ja kõrwaleheidetamuse. Teoreetiliselt on kõige parem ja wastuwõetavam see worm (või keeleline nähtus), mida kõik kolm põhjusemõtet toetawad; soowitavam on ka see, mille hääks kaks neist kõnelewad (kas rahvuslik omapäraus ja ilu, või otstarbekohasus ja rahvuslik omapäraus, või otstarbekohasus ja ilu); nõrgem on ühe wormi wastuwõetamus, kui seda ainult üks ainus põhjusemõte soowitab; see võib koguni kõrwaleheidetaw olla, kui teised kaks wastu. Ruid mõõduandew poole siin mitte ükski põhjusemõtete arv, waid ka soowitatumuse või hukkamõistetamuse intensiteet (tugewus) üksikus juhtumuses ühegi nende põhjusemõtete seisukohalt: näit.

wõib mingi wormi soowitatawus otstarbekohasuse seisukohalt nii suur olla, et see kaugelt üle kaalub omapärasuse ja ilu ühise hukkamõistmise. See kõik aga on teoorias; praktikas aga on asi veel keerulisem: mis praktikas, faktiliselt wa- litawam, ei ripu mitte ükski mingi põhjusemõtte soowitawusest, waid ka hoopis kõrwalistest asja- oludest, nimelt praktilisest läbiwiidawu- sest: mingi iseeneusest igapidi soowitataw ja ka- sulik keeleline nähtus wõib olla tegelikult nii oludest, nimelt praktilisest läbiwiidawu- et see juba selle pärast tuleb kõrwale jätta ja tei- sele vähem otstarbekohasele wõi ilusalle wormile eesõigus anda.

Ruid asja teeb veelgi keerulisemaks teataw subjektiivsus: esitatud kolmele põhjusemõt- tele wõib iga uuendaja eri tähtsuse ja koguni enam vähem eri ulatusega ja sisuga mõiste anda nii üleüldiselt kui igas üksikus juhtumuses; ühele on tähtsam otstarbekohasus, teisele omapärasus, kolmandalle ilu. Seepärast nõuawad need põh- jusmõtted iga uuendaja poolt tähipäälsemat defi- nitsiooni ja üksikasjalisemat walgustust. Oleme seda teinud ühes kõnes „Digekeelsuse põhjusemõt- ted“ (ette kantud Tallinnas a. 1913 ja Riias a. 1914), mis laiendatuna ja täiendatuna warssi ka triikis ilmub. Siin seda korrata wiiks liig pikale.

Ainult selle subjektiivsuse kohta tahaksime seda tähendada, et siin tuleb wastu astuda ka- hele täitsa wastakale liialdatud waatele. Üks on nõue, et keeleasjus ülepää subjektiivsust olla ei tohi; kõik olgu sääl niisama objektiivne, kin- del, kõigile ühesuguselt maksew ja ümberlüikka- matu, sest ainult siis olla keeleuuendus teaduslik. Seesugune nõue aga on liig ja wõimatu. Seda ei täida kõik teadusedki (pääle füüsilis-matemaati- liste); tuntud tõsiasi on, kui erisuguselt kaks arsti-, ajaloo- wõi majandusteadlast wõiwad sa-

ma asja esitada ja seletada. Päälegi ei ole nii tegelik asi kui elawa keele uuendamine mitte nii teadus kui kunst; seda mõiks ennem wõrrelda kunstkärni wõi wiulitegija ametiga kui keemiku wõi botaaniku tegewusega. Seepärast ei saagi jäl palja teaduse abil töötada, waid peab maitset ja esteetilist tunnet olema. Teiselt poolt peetakse seda maitsete subjektiivsuse erisugusust ekslikult palju suuremaks kui ta tõepoolest on. Nende maitse, kel see paremates eeltingimustes kujunenud ja väljaarenenud, s. o. kes seda arendanud, asjaga kauemat aega tegemist tehes ja sellesse süwenedes, — nende maitse ei lähe mitte enam nii oluliselt lahku. Ja nende maitset tuleb keele asjus mõõduandwamaks pidada kui nende wõhikute oma, kes kogu küsimusest wõib olla esimest korda kuulewad. Kuid sellest maitseküsimusest mujal pikemalt.

Nüüd aga asume esitama keeleuuenduse tähtsaid ettepanekuid ja nõudeid.

II.

Põhjussmõtete lähem määramine. — Uuendusettepanekud morfoloogia, süntaksi ja sõnas-tifu alalt. — Foneetiline homogeensus: halwad sõnad. — Soome sõnade laenamise küsimus. — Veel lord: keelekorraldus ei ole veel keeleuuendus. Kes kirjutab uuenduslikku keelt?

Enne kui ettepanekuid nende järjekorras esitada, olgu veel väike eelmärkus tehtud. See käib põhjenduse kohta, mis igale uuendusnõudele on järele lisatud. Uuendusi aga teatavasti põhjendatakse, motiveeritakse nende kolme põhjussmõttega (wõi vähemalt ühegagi neist), mis eelmises peatükis mainisime ja mis on: otstarbekohasus, rahwapärasus (wõi rahvuslik omapärasus) ja ilu. Olgu need põhjussmõtted siin lühidalt natuke lähemalt määratud.

Otstarbekohasuse põhjusemõtte alla
 käib: 1. selgus, täpikälsus (prätšifoon) ja diffe-
 rentseerimise, wahetegemise mõimalus kahe mõi
 mitme eritähenduslise wormi mõi sõna wahel:
 iga mõiste jaoks mõimalikult oma eri worm ja
 sõna, et ei oleks segaduse ega ärawahetamise häda-
 ohtu; 2. lühemus: eesõigus antagu konstrukt-
 sioonile, sõnale, wormile, mis sama mõiste wä-
 hema energia ja aja kuluga wäljendab. Oma-
 pärasuse ehk rahwapärasuse põhjus-
 mõttes sisaldub: ehtne, wõõraist mõjudest wähem
 puudutatud rahwakeel ja wanem keel (wastan-
 dina haritlaste keelele, mis wõõraste keelte ni-
 welleerima mõju alla sattunud); sest seisukohalt
 tulewad paremaks pidada mitmed murrakulised
 ja koguni wananenud, ajaloolised, nimelt n. n.
 hääleseaduslikud wormid, sest et nad paremini
 kokkukõlas on keele üleüldiste loomupäraste põhi-
 seadustega, millest wastawad praegused wormid
 kõrwalekalbustumist pakuvad mingisuguse osatise
 keeleuustamise tõttu, mis uuema-aegse
 rahwa, eriti haritlaste seas on maad wõtnud,
 pääasjalikult wõõrakeelse hariduse mõjul. Siu
 põhjusemõtte alla käib: 1. kõlawus (wähem
 kõlawate, karedakõlaliste asemelle kõlalifelt jula-
 wamad); 2. kõlaline ja sellest järgnew stiililis-
 psühholoogiline mitmekesisus (eesõigus anda wormi-
 delle ja sõnadelle, mis ei edenda keeles juba ise-
 enesest liig sagedate häälikute kordumist), 3. lühе-
 mus (sest see teeb keele energilisemaks ja wähem
 lohifemaks).

Nüüd uuendusettepanekud ise.

N. B. Radikaalsemad, raskemini läbiwiida-
 wad uuendused on märgitud tärnikesega *, kuna
 ilma selle märgita antuid enam-wähem mõõdu-
 kaiks ja läbiwiidawiks peame, mis ilma suure-
 ma kõhelemiseta mõiks tarwitusele wõtta, osalt
 koguni juba ka ajakirjanduses.

I. Morfologia (wormiõpi) alal. Sää1 on tähtsamad:

1) i-mitmused, näit.: „nüüds(e)il¹⁾ raskeil ärem(a)il¹⁾ ajal²⁾“ pro³⁾ „nüüds(etal rasketel ärematel aegadel“1 „niisugus(e)il korril“ pro „niisugustel kordadel“; „laiem(a)is ringkonnis“ pro „laiemates ringkondades“, „wanul päivil“ pro „wanadel päewadel“ jne. Seda uuendust toetab iseäranis keele kõlalise ilu põhjusemõte, sest, nagu juba tähendatud, edendamad wokaalirikkamad i-mitmused keele kõlawust, kuna d(t)=mitmused selle karedaks ja kuivaks teewad. Tahaks näha, misjulgune on inimene, kes siiski leiab, et keel i-mitmuste läbi kõlawuse mõttes mitte ei wõida, wõi kes i-mitmuse paremaks pidamises näeb ainult isiklikku, subjektiivist maitset! i-mitmuste üle lähemalt w. „Eesti Kirjandus“ a. 1912. (lk. 257—273) Joh. Nawi1, „Ilusa keele kõlaline inetus“ ja „Keele kaunima kõlawuse poole.“ (Eesti Kirjandus“ a. 1912, lk. 475—478).

2) Lühemate, wokaal-lõpuliste, n. n. hääle-seaduslikkude mitmuse-partitiivide läbiwõimimine võimalikult kogu asjaomase käänangutiibi alal (rahwakeeliste wormide analoogial): et rahwakeeles kord „kalu, sõnu“, siis ka „šadu, kawu, maju, lawu, sõdu, kõwu“ jne. pro „šadasid, kawasid, majasid, lawasid, sõdasid, kõwasid;“ et kord „pühi, teri“, siis ka „küli, kehi, keri, emi“ pro „külasid,

1) Kas „=ei=“, „=ai=“ wõi ainult „—i—“, mõnede sõnaliikide i-mitmuses, selle kohta lähewad grammatikute ja uuendajate arwamised weel lahku.

2) Sigem kui mõnes murdes esinew „aegul“ wõi „aegil“.

3) „pro“ (ladin. f.) tähendab „asemel“. Seda ladinakeelise sõna tarwitatakse grammatika keeles mõnuse pära1, sest et selle wõib sõnade ette panna ja sõnad ei tarwitse ta pära1 muutuda.

kehasid, kerasid, emasid"; et rahwakeeles esineb „nisi" (pro „nisasid"), siis ka „isi, lisi"; pro „isa-sid, lisasid". Põhjendus: rahwakeelsesus, lühemus ja kõlatus (liig sagedad =sid lõpud vähenewad). Lähemalt w. „Keeleline Kuukiri" nr. 1—2 (Joh. Alarik, „Lühemad paljuse osastawad kaheasilbilis-test tüvedest", ja weel: Joh. Alarik, „Ratsed ja näited" III,¹⁾ Sissejuhatus I. (ilmumisel).

3) =id lõpuline mitmuse=osastaw =sid lõpulise asemel: on kord „puid, päid, häid, luid", siis ka „toid, öid, möid, suid, kuid, jäid" pro „töösid; öösid, wöösid, juusid, kuusid, jääsid". Põhjendus sama kui eelmisel.

4) Lõuna=eestiline =e lõpuline mitmuse=osastaw põhjaeestilise ja praeguse kirjakeelse =a ning =sid lõpulise asemel kaheasilbilistes kolmanda-mästelistes i-tüvedes: „poisse, püsse, pilte — romaane, telegramme, resolutsioone" jne. pro „poisja, püssa, pilita" jne. wõi „poissisid, romaanisid, telegrammisid" jne. Samuti ka „(neid) ohwitseri, kapitale, gümnaasiume" pro „ohwitseri-si(d), kapitalisi(d), gümnaasiumisi(d)". Põhjendus: rahwakeelsesus, lühemus, kõlatus. Lähemalt w. „Ratsed ja näited" III, Sissej. I.; ka „Postimees" a. 1913, nr. 72 ja 74 („Wäiksed keeleli-sed märkused").

5) Mõnede kirjakeelest kadunud astmewahe-tusnähtuste restitutsioon (tagasitook, elustus), sest see on soowitawat niihästi otstarbekohasuse kui omapärasuse põhjusmõtte seisukohalt; näit. „kör-wes, tõwed, * sawad" pro „körbes, tõbed, sabad";

¹⁾ „Ratsed ja näited" (millest kaas annet juba ilmunud ja kolmas ilmumisel) on seeria raamatuid, kus pikemas eesõnas ehk sissejuhatuses rida uuendusi tehakse ja seletatakse, mida raamatu teises osas ilu-tirjanduslikud näited — lühikesed nowellid — tege-likult näitawad ja illustreeriwad.

nii mõiks wahet teha näit. osastawa „tõbe“ ja omastawa „tõwe“ wahel.

6) „suhu, pähe“ ja „tõhe“ analoogial (eeskujul) ka „jähe, õhe, mõhe“ pro „jäässe, öösse, wöösse“. Põhjendus: esialgsema wormi restitutsioon ja liig sageda =sse lõpu wähendamine; lähemalt w. „Eesti Kirjandus a. 1915, lk. 393 (S. Põld, „Sisseütlem kääne“).

7) Teatawis¹⁾ sõnaliikides =sse sisseütlemate asemel lõuna-eestilised lõputumad kõwenenud wahekonsonandiga (S. Põldi ja J. Semperi ettepanek), näit.: „uttu, ajalukku, ikka (sõnast „iga“), wikka“ jne. pro „udusse, ajaloosse, easse, weasse“; „* unne, * ninna, külla, * pessa, * maija“ jne. pro „unesse, ninasse, külasse, pesasse, majasse“. Põhjendus: hääleseaduslikkus, lühemus ja wabandamine liig sagedast s häälikust. Lähemalt w. „Reeleline Ruukiri“ nr. 3—4, J. Semper „Ainsuse sisseütlem“, ja „Eesti Kirjandus“ a. 1916, lk. 392 (S. Põld, „Sisseütlem kääne“) ja lk. 351—358, 389—398.

8) Samuti ka „walgusse, kannatusse, esimesse, lugemisse, kewadisse“ pro „walgusesse, kannatusesse, esimesesse, lugemisesse, kewadisesse“. Põhjendus: kõlatus: Lähemalt w. „Eesti Kirj.“ a. 1915, lk. 192 (S. Põld, „Sisseütlem kääne“).

9) Sisseütlem „juure, meele, keele, hoole“ jne. pro „juurde meelde, keelde, hoolde“ (näit. „ta tuli mu juure“). Põhjendus: hääleseaduslikkus ja kõlaline paremus, „juure — juurde“ küsimuse üle w. lähemalt „Eesti Kirjandus“ a. 1916, nr. 1 (lk. 11—14) ja nr. 3 (lk. 60—63).

10) Mitmuse genetiivis samust sõnust „(nii-

¹⁾ „teatawis“ siin ja mujal sellepärast, et wõimatu on siin kõik üksikud juhtumused esitada wõi liik lähemalt ära määrata; järgnewad näitused peawad üleüldise mõiste andma asjaomaseist ettepanekust.

juguste) meelde, keelde, saarde, suurde" jne. pro „meelte, keelte, saarte, suurte" (Grünthal=Ridala nõue); põhjendus: on hääleseaduslikumad ja esinevad mitmel pool rahwakeeles.

11) =lle allatiiv kõrwalrõhulise silbi järel, näit. „jumalalle, punaselle, küladelle" jne. pro „jumalale, punasele, küladele" (S. Põld nõuab ka „mõttelle, kaldalle, kindlalle" jne.), sest et =lle kõlamust edendab. Seda rahwakeeles veel õige laialt esinewat wormi juba tarwitati üksmahe (80-neil aastail) kirjakeeles Dr. Weske algatusel ja mõjul. Lähemalt w. Joh. Alawik, „Ratsed ja näited" I, lk. 9—12.

12) Üksikhäälikulised (monoftongilised) mitmuse=osastawad kaksikhäälikuliste (distongiliste) asemel teatamis sõnus (W. Grünthali nõue), näit. „tugewid, paremid, õnnetumid, punasid" jne. pro „tugewaid, paremaid, õnnetumaid, punaseid". Põhjendus: rahwakeelsus ja teataw ajalooline hääleseadus.

* 13) Teatawate sõnaliikide ainsuse osastaw mitte =t, waid =d lõpuline: „(seda) herrad, summad, piigad" jne. (Põldi ja Ridala nõue) pro „(seda) herrat, summat, piigat; „(seda) jumalad, haiged, aastad" jne. (Ridala nõue) pro „(seda) jumalat, haiget, aastat". Põhjendus: rahwakeelsus. Lähem. w. S. Põld, „Eesti keeleõpetus" I, suse=partitiiv mitte =t, waid =nt (Grünthal=Ridala „Ras d wõi t partitiivi lõppuna".

* 14) =e sõnadeft, mille genetiiv =me, ainsuse=partiiv mitte =t, waid =nt (Grünthal=Ridala ja Joh. Alawiku ettepanek) asent, habent, istent, liigent" jne. pro aset, habet, istet, liiget"; samuti ka „wõtint" pro „wõtit". Põhjendus: ilusam ja mõnes sõnas ka otstarbekohasem (wõib wahet teha eri sõnade „annent, liigent" ja „annet, liiget" wahel). Lähemalt w. „Ratsed ja näited" III, Sissej. II.

* 15) Selle järele ka samade sõnade mitmusegenetiiv mitte =te, waid =nde: „asende, habende, istende, liigende“ jne. pro „asete, habete, istete, liigete“. Põhjendus sama kui eelmisel. Lähemalt w. „Ratsed ja näited“ III, Sissej. II.

* 16) Kolme- ja rohkemasilbiliste =ma ja =wa lõpuliste tüvede mitmusegenetiiv mitte =mate, =wate, waid =mi, =wi (wõi =me, =we): „paremi, õnnetumi, tugewi (pareme, tugewe, õnnetume)“ jne. pro „paremate, õnnetumate, tugewate“. Põhjendus: kõlawus; lõuna murdeis leidub seda liiki sõnadest =i ja =e lõpuline mitmusegenetiiv (word. ka „mõlemi“). Lähemalt w. „Ratsed ja näited“ II, lk. 16—21.

17) Omadussõnana mitte =mata, waid =matu, mis peab ka deklioneeruma (G. Suitsi, W. Ridala ja Fr. Tuglase nõue): „surematu hing (mitte „suremata h.“), ta sai surematu(ma)ks (mitte „suremataks“), nad on surematud (mitte „surematad“).

* 18) =tumama= lõpuline komparatiiv =tu lõpulisist eitawist omadussõnust, kui neil positiivis (algwõrdes) =ma= (S. Põldi ja Joh. Nawiku ettepanek); näit. positiiv: „ta sai õnnetumaks“, aga komparatiiv: „ta sai weelgi õnnetumamaks kui ta oli“. Põhjendus: selgus ja grammatiline järjekindlus. Lähemalt w. „Ratsed ja näited“ III, Sissej. IV., ja weel S. Põld, „Eesti keeleõpetus“ § 142, 4 tähend.

* 19) Tugewa=astmeline esstiiv (S. Põldi ja Griinthal=Ridala nõue), näit. „kurbana, poegana, lehena, jõgena, õnnelikkuna“ jne. pro „kurwana, pojana, lehena, jõena, õnnelikuna“; samuti „kädena, wedena, uudena, küündena“ pro „käena, weena, uuena, küünenena“. Põhjendus: rahwakeelus ja hääleseaduslikkus, kuna praegu kirjakeeles tarwitatawad on walesti, keelescaduste wastu loodud. Sellega ühes käib nõue (millega ka G. Suits ja Fr. Tuglas tegelikult ühinewad), et ka

eelkäimvad omadussõnad saagu =na lõpp; mitte siis „noorema mehena“, vaid „nooremana mehena“. Lähemalt w. „Reeleline Kuukiri“ nr. 3—4, W. Ridala, „Mis tüvesena essiwi tarwita?“

* 20) i=superlatiiv ehk ülimõrre (Soomes keele eeskujul), näit. „suurim (s. o. kõige suurem), targim (kõige targem), uusim (kõige uuem)“; samuti: „kõrgeim, rikkaim, ilusaim, waesim, tugew(a)im, wastikuim, õnnelikuim“ (s. o. kõige kõrgem, rikkam, ilusam, waesem, tugewam, wastikum, õnnelikum). Põhjendus: lühemus, mis siin teenib niihästi otstarbekohasuse kui ilu põhjusmõtet. Lähemalt w. „Ratsed ja näited“ I, lk. 27—33.

* 21) Dr. Lauri Rettuse ettepanek: „ealdasa, meeleldasa, näoldasa, ametildasa“ jne. pro „oma ea, meele, näo, ameti poolest“; põhjendus: rahwakeelsus („ealdasa“ taolisi vorme esineb veel waneamas rahwakeeles) ja lühemus. Samuti ka veel „rumalutasa“ pro „oma rumaluse pärast“. Lähemalt w. „Reeleline Kuukiri“ nr. 5—6: Lauri Rettunen, „Murde ütetus, mis ei tohiks kaotssi minna“.

* 22) Lõuna-eestilised i=minewikud, näit. „ütlin, kõnelin, kirjutin, põgenin, esitelin“ jne. pro „ütlesin, kõnelesin, kirjutasin, põgenesin, esit(e)lesin“. Põhjendus: lühemad, kõlawamad (keel wabaneb üleliigisist s=häälikuist ja lühikeisist silpidest) ja ka esialgsamad wormid. Lähemalt w. „Ratsed ja näited“ I, lk. 16—27.

* 23) Murdeline „kirjuta, kannata“ pro „kirjutada, kannatada“. Põhjendus: kõlawus ja lühemus. Lähemalt w. Joh. Alawik „Reele kaunima kõlawuse poole“ („Eesti Kirjanduses“ a. 1912, lk. 478—480).

* 24) Murdeline „kirjutes, ülendes, kumardes“ jne. pro „kirjutades, ülendades, kumardades“ (Grünthal-Ridala nõue). Põhjendus: rahwakeelsus ja lühemus; w. D'Annunzio „Süütu“ lk. XXXV.

25) Neljasilbiliste =t(e)len verbide infinitiiv mitte =tleda, waid =tella: „ähwardella, ahwatella, esitella“ jne. pro „ähwardleda, ahwatleda, esitleda“. Põhjendus: esineb Lõuna=Cesti keeles, häälesea= duslikum, kõlamam. Lähemalt w. „Ratšed ja näi= ted“ I, lk. 12—15. Samuti ka =skelema verbid (w. allpool 34): „istuskella, mõtiskella“.

25) Samade verbide olewiku tehtawik mitte =tletakse, waid =tellakse, eitaw worm mitte =tleta, waid =telda: „ahwatellakse, ahwardellakse, esi= tellakse“ pro „ahwatletakse, ahwardletakse, esitle= takse“; „ei ahwatelda, ahwardelda, esitelda“ pro „ei ahwatleta, ahwardleta, esitleta“; samuti „is= tuskellakse, ei istuskelda“. Põhjendus: häälesea= duslikkus ja kõlamus.

* 27) Murdeline „kannatakse, kirjutakse“ jne. pro „kannatatakse, kirjutatakse“ (Grünthal=Ridala nõue). Põhjendus: rahwakeelsus, lühemus, kõla= mus; w. D'Annunzio „Süütu“ lk. XXXV.

* 28) Murdeline „kannatud, kirjutud, ahwar= dud, warastud“ jne. pro „kannatatud, kirjutatud, ahwardatud, warastatud“ (Grünthal=Ridala nõue). Põhjendus sama kui eelmisel; w. D'Annunzio „Süütu“ lk. XXXV.

* 29) Lõunamurdeline „kannatetakse¹⁾, ei kannateta, kannateti, kannatetud, kannatetaw, kannatetama“ pro „kannatatakse, ei kannatata, kannatati, kannatatud, kannatataw, kannatata= ma“; samuti siis ka: „kirjutetakse, wabasteti, awaldetud“ jne. Põhjendus: hääleseaduslikkus ja kõlamus. Lähemalt w. „Ratšed ja näited“ I, lk. 15—16.

* 30) Lõunamurdeline „kannatet, kirjutet, awaldet, austet, ümbritset, tapet“ jne. pro „kan= natatud, kirjutatud, awaldatud, austatud, ümbrit=

¹⁾ Lõunamurdeline nii palju ja ses mõttes, et =a= ajemel =e=; muidu aga on =tašše põhjaeestiline.

setud, tapetud". Igatahes oleks pikemis sõnus =t soovitaw. Põhjendus: lühemus ja kõlawus; w. lähemalt „Ratsed ja näited" II, lk. 7—11.

Nagu nähakse, esitame siin täielisuse ja erapooletuse pärast kõik erisugused, eri autorite poolt tulewad ja üksteist wäljafulgewad uuendusettepanekud (näit. „kirjutud, kirjutetud, kirjutet", millega muidugi mitte ei saa kõigiga ühel ajal nõus olla), et publikumil võimalikult täieline ülewaade oleks ja ise wõiks otsustada.

31) Rahwakeelsed „kirjutand, ümbritsend, põgenend, awaldund" jne. pro „kirjutanud, ümbritsenud, põgenenud, awaldunud". Samuti ka: är-gand, mängind, palund, teind, saand" jne. pro „är-ganud, mänginud, palunud, teinud, saanud". Igatahes aga oleks pikemis sõnus =nd soowitam. Põhjendus: lühemus ja kõlawus. Lähemalt w. „Ratsed ja näited" II, lk. 11—15.

32) Eitamis sõnus kõrwalrõhulise silbi järel =ttus (S. Põldi ja Joh. Nawiku nõue): „kan-natamattus, häbemattus, tänamattus, suremattus, tundmattus, südamettus" jne. (rõhutuma silbi järel muidugi =tus: „õnnetus, arusaamatus"). Põhjendus: hääleseaduslikkus; w. „Eesti Kirjandus" a. 1910, lk. 373 (S. Põld „Eesti keele uute sõnade sünnitamisest").

33) Mitmete ebaproduktiiviste (wähe ja harwa tarwitatud) tuletusliidete produktiivsemaks tegemine, nende ala laiendamine ja nende kasustamine üleliia koormatud produktiiviste (sagedate) asemel, mis läbi võimalikuks saab niihästi peenem tähenduslikkude wahede markeerimine kui ka suurem kõlawine mitmekesisus, mis tingib ka psüühilise mulje mitmekesisuse ja seega edendab keele esteetilist wäärtust; näit.: „awaldub" pro „awaldab end"; „seletub" pro „seletab end"; samuti „organiseerub, degenerereerub, kristalliseerub" jne. pro „organiseerib, degenerereerib, kristalliseerib end"

pro „käänmine, murdmine, juhtumine, tellimine, pakkumine“, mis tähendavad tegemuse protsessi, ütelda „käänang (deklinatsioon), loeng (etteelugemine, lektšia), murrang, juhtumus, tellimus, pakkumus“, kui siin üksikut tegemuse akti või selle tagajärge mõeldakse või seda abstraktselt käsitatakse kui mõistet.

* 34) Mõnede murdeliste ja soomekeeliste tuletusliidete võtmine Eesti kirjakeele; näit. =sk(e)len (esineb Võru rahvalauludes): istuskelen (istun sagedasti), roomaskelen, otsiskelen, mõtiskelen (mõtlen sagedasti, olen mõttes); =htan (Võru keeles): hirnautama (järsku hirnuma); lähemalt w. „Ratsed ja näited“ I, lk. 14—15. =tar (om. =tare): näit. „sumetar“ (personifitseeritud sumi, sume jumalanna), pariijitar“ (Pariisi naisterahvas). Põhjendus: tähenduslik differentsatsioon ja kõlaline mitmekesisus.

35) Teatavat tüüpi või liiki võõrsõnadel lühemad lõpud: =ism pro =ismus, „tüüp, rütm“ pro „tüüp, rütmus“. Põhjendus: lühemus ja kõlalus; =ismi üle w. lähemalt „Postimees“ a. 1913, nr. 81. Põhjendus: lühemus ja kõlalus.

* 36) Morfologia uuenduse alale kuulub lõppeks veel o elustamine, see kõige julgem, kõige raskem, aga ühtlasi kõige kergem uuendusest, see nimelt, et endine o jälle uuesti tarvituse võetakse jälle kus ta kaugemal esimest silpi uks muutunud. Põhjendus: kõlaline ilu ja osalt ka vahetegemise võimalus. Lähemalt w. „Ratsed ja näited“ I, lk. 33—39, „Nino ja Maaso“ ning „Sirmu ja õuduse jutud IV“ järelsona ja „Dõnastik“ (kokku seadnud Joh. Alarik ja W. Ridala).

II. Süntaksi alal: üleüldiselt, rahvapäraste kultiveerimine ja keele puhastamine tarbetumist barbarismidest (võõrapärasustest), kusjuures jällegi nõjatakse eht rahwakeele analoog-

giaile (tarbekorral ka abiks wõttes puhtama ja algupärase Soome keele eeskujul). Tähtsamad eri nõuded:

1) Teatawal määral degermaniseeritud (Saksa laadist wabastatud) sõnadekord ja lause=ehitus, mis algupärase rahwakeele järele käies teatawaid lauseliikmeid mitte nii wäga lõppu ei paiguta ja mille järele prädikaat ei tarwitse tingimata just teisel kohal olla (nagu see Saksa keeles reeglik); ka olgu teatawil korral lubatud genetiiv= ja adjektiiv=määrust pärast määratawat sõna asetada. Põhjendus: rahwapärasus, suurem selgus, kergemini loetawus, suurem plastilisus ja retooriline ilu. Lähemalt w. „Eesti Kirjandus“ a. 1912. Joh. Uawik, „Rõige suurem germanismus Eesti keeles“, ja ka sama autori broshüür „Kas uuendada mõi mitte“ lk. 30—34.

2) Objektikaasuste tarwituses tagasimineku ehtsema rahwakeele juure, seega eriti, et määratud juhtumustes hakata akkusatiivi (resp. nominatiivi) tarwitama partitiivi asemel, mis kirja= keeles ja üleüldse uueaegsemas rahwakeeleski wõõrail mõjudel ning mingi üleüldise keeleunustamis= nähtuse tõttu on lakkama pääsnud; näit. uuendus: „otstarbekohasem oleks abiline wõtta“ pro praegune „otstarbekohasem oleks abiliselt wõtta“; samuti: „mõistlikum on see wilets amet jätta“ (pro „seda wiletsat ametit jätta“); „tal on kawatjus uus äri awada“ pro „tal on kawatjus uut äri awada“.

3) Teatawate wõõrapärase postpositiivse rektioonide asendamine kasuaalistega, näit.: „olin temale wihane“, pro „tema pääle wihane“; „ta on minule kade“, pro „minu pääle kade“; „ta on ametilt rätsepp“, pro „ameti poolest rätsepp“ jne. Põhjendus: omapärasus ja lühemus.

4) Tarbetumate, enamasti wõõrail mõjudel

tekkunud werbi-täienduste („ära, wälja, jisse, üles, eemale“ jne.) wäljajätmine, kus iganes wõimalik; mitte näit.: „see on ära keeldud“, waid lihtsalt „see on keeldud“; mitte „ta pääsis sellest kitsikusest wälja“, waid „ta pääsis sellest kitsikusest“; mitte „tal läks korda kõik kallalekippumised eemale tõrjuda“, waid „tal läks korda kõik kallalekippumised tõrjuda“; mitte „ta süütas lambi põlema“, waid „ta süütas lambi“. Põhjendus: omapärasus ja lühemus.

*5) Teatavad lühendatud laused ja partitsipiaalsed konstruktsioonid, mis osalt rahwakeelest elustatud, osalt teiste keelte eeskujul; näit.: „laps magades, ema ketras“ pro „kui laps magas, ema ketras“; „nad sõudsid meeleheitlikult edasi, tormi huludes ja lainete wahutades nende ümber“ pro „...“, kuna torm hulus ja lained wahutasid nende ümber“; „muude tingimuste ühesugused olles, on wastuwõetawam see wõõra keele element, mis kõige enam harmoneerib Eesti keele sünnipärase iselaadiga“, pro „kui muud tingimused ühesugused, ...“; „asja nii olles, ei ole enam midagi parata“; „see asi wiimati toimetatud, wõisin rahulikult oma endist tööd jätkata“, pro „kui see asi wiimati oli toimetatud, ...“; „see õeldud, käändusin minema“, pro „kui seda olin õelnud, ...“; „ta määras dieedilise paranduse, kohase teda terweks tegema“, pro „...“, mis kohane oli teda terweks tegema“; samuti: „need kõik olid laused, raamatuišt laenatud, mida ta wiimasel ajal oli lugenud“, pro „... laused, mis raamatuišt olid laenatud, mida...“; wähest koguni: „isegi neilt targult mehilt, tooduilt kaugete merede tagant, kuhu saatkond oli läkitatud, ei saadud abi kuninga haiguse vastu, kes...“.

Põhjendus: keerulisema subordinaatsiooni (починение) wõimalus ja sagedasti ka lühemus, mis ka stiiliesteetika mõttes kasulik. Läh

hemalt w. „Reeleline Ruukiri“ nr. 3—4, Joh. Alarik; „Lühendatud laused“ ja samas veel lk. 79—81.

6) Nominatiivsed liitumised, näit.: „marmortahvel, gipskuju, teemantkroon, õlgkübar, lõuendpuri, siidmöö, paberkrae, rasvküünal jne.; lillkapjas, aidlinn, piltmõistatus, programmikõne jne.; aurlaew, elekterraudtee, wesiwärpilt, peegelpilt jne.; panklaen, meksellaen jne.; laensõna, äärmärkus, piirrahwas, kultuurkeel, protestkoosolek, telegrammistiil, lippkiri, lõpp sõna, lõppeffekt, lõppotsus jne.; kihutustöö, majandusteadus, tööstusmaa jne.; wenestamispoliitika, elustamiskatsed, arenemiskäik jne.; päewselge, lindpüü, peegel-filmi, hiirwagune“ jne.; pro „marmoritahvel, paberikrae, aialinn, pildimõistatus, aurlaew, äärmärkus, piirrahwas, lõpusõna, kihutusetöö, päewaselge, linnupüü“ jne. Põhjendus: tagajärgedeks rahwakeele pruugi juure, lühemus, suursugusus, sagedasti ka kõlaline mõit. Lähemalt w. Joh. Alarik: Nominatiivsed liitumised.

III. Sõnastik. Selle alal üleüldisena põhjusemõtteks ja püüdena rohke juurelisus ja erijuurelisus sääl, kus sennine keel wähejuurelisuse ja samasuurelisusega lepiwõi lepiks; see tähendab: esiteks, võimalik rohkelt juursõnu, teiseks, teatavate mõistete jaoks võimalikult erilised juursõnad tuletuste ja kokkuliitumiste asemel, mida wastawal korral tarwitab wõi tarwitaaks uuendamata wõi uuenduswaenuline keel. Selle põhjusemõtte järele tuleksid muretseda võimalikult iseseiswad juursõnad esiteks hulga mõistete tähendamiseks, mille jaoks igas kultuurkeeles sõnad, mida aga meie iseseiswa sõna puudusel ainult kirjeldawalt, mitme sõna abil wõi ebatäpikäälise ja halwasti wastawate sünonüümidega saame väljendada, nagu искренный, благопріятный, жестокий, мрачный, сылаться, wõi

ainult kõlalifelt ebaomogeeni (wõõra) wõõrsõna abil („objekt, resultaat, indignatsioon, prätendeerima“); teiseks, iseseiswad juursõnad ka mitmete kohmakate ja naiivselt mõjuvate kokkuliidetute asemelle, niisuguste näituseks kui „waene laps, armuand, härjapõlwlane, tõearwamine, turnukeha, pääluu, sõjariist; suursugune, sõna kuulma, järele andma, kätte saama, kätte jõudma, alal hoiduma, laiali lagunema“ jne jne. Ka tuleksid mõned liig koormatud sõnad mõnest tähendusest wabastada, seega et neile appi nõutataks spetsiaaltähenduselisi sünonüüme, nagu näit. „pigem(ini)“ pro „parem(ini), ennem“ (tähend. „parema meelega“). Ka waja fraseoloogiat rikastada ja peenendada, seda seejuures ka wabastades säärast kohmakusist ja inetumist ütlusist kui „ettewaatuse abinõusid tarwitusele wõtma.“ Üleüldse: võimalik palju uusi erimõistelisi ja kõlalisi juursõnu Eesti ühiskeele, kusjuures ainus oluline nõue: need juursõnad olgu foneetiliselt homogeensed, s. o. kõlalifelt Eesti sõnade laadi, eestikõlalised¹⁾.

Põhjendus: erijuurelisus pretsefiseerib (täpistab) ja suursugustab keelt, tehes teda ka kõlalifelt mitmekesisemaks (järelikut on see kasulik otstarbekohasuse ja ilu seisukohalt). Erijuurelisuse allikad: a) Eesti rahwakeel (murdesõnad), näit.: „almus (=armuand), pigemini (paremini), kääbus (härjapõlwlane), mainima (упоми-

¹⁾ Kõlalifelt eestilised (foneetiliselt homogeensed) on sõnad, mis ei sisalda eht Eesti sõnadelle wõõraid häälikuid (sh, f) wõi häälikute rühmi (itr, tw, ff jne. sõna alguses) wõi rõhku tugeimal esimest silpi. — Muudugi ollakse summitud ka teatawat arwu ebaomogeene wõõrsõnu kui rahwuswahelisi oskusõnu kallima ja tarwitama, nagu „füüfika, streif, telegrafeerima“ jne.

натъ) taotama (kätte püüdma) jne.; b) Soome keel, näit. „orb (waenelaps), julm (жестокій), soodus, om. soodsa (благоприятный), möönma (järele andma), säilima (alal hoiduma), lewima (laiali lagunema) jne.; c) mõõrad keeled; neist eriti niisugused sõnad mis juhtumise kombel on kõlaliliselt eestilised, s. o. seda foneetilise homogeensuse nõuet täidavad, nagu näit. „tüüp, norm, müüt, närm, sarm (Fr. charme), müstiline, riskima, etsima, peitsima, jne.; d) kunstlik kombineerimine, sel teel on saadud näit. „jaunis“ (tähend. „suursugune, благородный“).

Neist allikaist annavad esimest kaks (Eesti rahwamurded ja Soome keel) kõige suurema hulga tarwisminewaid juursõnu, kuna mõõraste keelte ja kunstliku kombineerimise abi ainult häda korral tuleb tarwitada, kui esimesest kahest kohast sõna ei leidu. Kuid ilma nendeta ikkagi hoopis läbi ei saa, kui tahetakse keel tõesti rikkaks ja peeneks arendada.

Mis Soome keele puutub, siis olgu selle tähtsa põhjusemõtte pääle tähendatud, et juursõnade laenamises ei tule õigupoolest teha ühtki põhjusemõttelist wahet Eesti murdesõnade ja Soome sõnade wahel, s. o. iga Soome sõna olgu ka Eesti keeles lubatud, kui see aga oma tähenduselt jeks tarwiline ja kohane ning foneetiliselt eestiline mõi eestistataw. Seeläbi tõuseks Soome keelest tehtawate juurlaenude arv vähemalt kunni 300. Võib ka weel teisiti formuleerida: Soome keel saagu Eesti keelele samasuguseks rikastamisabinõuks kui seda Ladina keel Inglis ja Prantsus keelele mõi Saksa keel Rootsi keelele on olnud (teatavasti on Inglis, Prantsus ja Rootsi keeles enam kui poolosa sõnastikku laenatud, siia loetud ka kõik tuletused).

Sellega ei ole sugugi tahetud öelda, et oma Eesti murdesõnade kasustamine tuleks hooletusse

jätta. Ei sugugi. Kõik murded waja hoolega läbi korjata ja säält saadud sõnadematerjaalist walida see, mis kirjakeelele kohane. Sa just nende ridade kirjutaja on selleks üleskutse ja juhatus kokku seadnud¹⁾. Seepärast on etteheide, nagu tahaksid keeleuendajad keelt ainult Soome sõnadega rikastada, asjatundmattusest wõi pahatahtlikkusest tulew ülekohtune kahtlustus.

Leksikaalse uuenduse puhul olgu weel tähendatud, et endast mõistetawalt ka tuletus (derivatsioon) tuleb kõiges ulatuses kasustada, ja nimelt metoodiliselt, süstemaatiliselt, seega et kõik tuletus võimalused kõigist tüvedest kõigi tuletusliidete abil ära proovitagu.

*

See on keeleuendus, need on ta püüded ja põhjused ja niisugune ta programm pääjoonis ja olulises nõudeis. See on laialine ehitus, mitmekülgne süsteem, kogu keele organismi käsitaw, kõiki ta nähtusi ja funktsioone enam-wähem puudutaw ja reformeeriw. Sa ta aegu saadud muutused esitawad niihästi üksikuid juhtumusi kui terveid seeriaid ja tüüpe. Muidugi ühed ta nõuded tunduwad mõõdukamad, seega ka kergemini wastu wõetawad ja praktikas läbiwiidawad, teised jälle radikaalsemad, koguni nii kaugele minewad, et mitmete liig alalhoidlik ning traditsiooni kammitas olew keeletunne hirmuga keeldub neid wastu wõtmast.

Kordame lõpus weel: keeleuendus on keeleorganismis olulisi muutusi toimepanew liikumine. Keeleuendust ei pea ära wahetama lihtsa korraldamise, diendamise, normeerimise, koguni rikastamise tegewusega, mis suuremaid wõi vähemaid

¹⁾ Üleskutse ja juhatus Eesti rahwakeele sõnade korjamiseks. Kokku seadnud Joh. Mawik. Tartus, 1913.

wigu parandab, ebajärjekindlusi wälja ajab, õigekirjutust fikseerib, uusi sõnu tuletab (wähehaawal, juhtumisi, ilma kindla süsteemita ja põhjusemõteta). Näit. kui keegi nõuab, et ei pea kirjutama „otstarb, kumbale, kombet, suwet, pilweid“, waid õigemini „otstarwe, kummale, kommet, suwe, pilwi“, ei ka „naisa, jälga, tundmuseid, tõmmas, tõmbanud, tähel panema, järel andma, niiswõrt“ jne., waid õigemini „naisi, jälgi, tundmusi, tõmbas, tõmmanud, tähele panema, järele andma, seewõrra“, siis ei ole ta mitte keeleuuendaja. Samuti ei uuenda keelt, kes kirjutab „analüüs, aktiivne, realistlik, ametlikult, ideaalne, suurepärase“ pro „analüse, aktiivline, realistline, ametliselt, idealiline, suurepäralik“. Isegi see, kes on esimest korda tarwitanud sõnu niisuguseid kui „wahekorid, olukorid, wastasrind, isiklikkus, paindlus, mõjuwõimus, olupoliitika, hooaeg, taimetoitlus, lahutusteadus, lahendama“ jne., ei ole mitte keelt sõna päris mõttes uuendanud. Kõik need on küll teinud ja teewad keelele kasulikku ja tarwilist tööd, aga nad ei ole uuendajad. Iga uuendaja aga selle wastu on ka korraldaja, sest korraldus sisaldub uuenduses, nagu kitsam mõiste üleüldisemas, laiemas: kes keeles uuendusi tahab, see ammugi ja iseendast mõista nõuab, et keel ühtlasi ka wigadest ja korratustest puhastataks. Selleks keele normeerimiseks on muude seas ka nende ridade kirjutaja püüdnud kaasa awitada, kirjutades broshüüri: „Mõned keele reeglid“ ja awaldades ajalehis terwe rea „Wäikesid keelelisi märkusi“, kus peaaegu sugugi mitte uuendusi ette ei pandud, waid kõige harilikumate keelemigade eest hoiatati ja teatawat järjekindlust keelemormide tarwitamises katsuti kätte saada.

Et praegusel ajal mingi teksti keelt uuenduslikuks lugeda, waja, et ses järjekindlasti esineksid mõned (wõi vähemalt üks tähtsam) ülemal

esitatud olulisist uuendustest, mõi vähemalt nii sa-
gedasti, et iga enam ei saa pidada juhuslikeks,
ebateadlikeks, sporaadiliseks nähtuseks.

III.

Uuendus raskem kui korraldus; mis tasub selle
raskuse. — Kolme vastuste ümberlülkamine; sama-
laadsed keeleuuendused mujal. — Mis paneb uuen-
datud keelt tahtma; julgustavad eeljuhtumused.

Muidugi on keesugune keeleuuendus, mille
programmi eelmises päätükis esitasime, palju ras-
kem kui lihtne korraldus ja normeerimine, sest
selle läbiiviimine oletab kirjakeele osatist ümber-
õppimist, see ümberõppimine aga nõuab hulga
waewa ja jõupingutust kogu rahwalt. Siia juu-
re tuleb veel arvata see segadus, mida keeles nii-
sugune ümberõppimise ajajärk ühes loob, ja tei-
seks ka need hõõrumised, need parteiwaimu awal-
dused, kõik need isiklikkuseni minewad waidlused,
leppimata waenud, mis kahe wastase leeri —
uuenduslaste ja alahoidlaste — wahel paratamata
tekiwad ja seltskonda saawad lõhestama. Teadagi
on see kõik halb, ebasoowitataw. Kuid kõige selle
jõukulutuse, ajutise segaduse ja pahanduse tasub
meie arwates rikkalikult ära kättesaadaw taga-
järg — uuendatud Eesti keel, mis, nagu juba
öeldud, rikkam, puhtam, painduwam ja ilusam
saab kui praegune ja seega kohasem ja wäärilisem
instrument saab olema tulewasele Eesti haritud
seisusele ja eraldi kirjanikkudelle ja luuletajatele.
Sest nii subjektiivselt lahkuminewad kui ongi üks-
ikute isikute arwamised üksikute reformiettepane-
kute läbi kättesaadawa ilu mõi otstarbekohasuse
kohta, mõib siiski igati kindlaks pidada, et keel
keeleuuenduse läbi üleüldiselt mõidab, paremaks
saab; iga uuendusettepanek tehakse ju ikka seks, et

keel feeläbi ühe mõi teise omaduse (kas omapärase, otstarbekohase mõi ilu) poolest mõidak.

Siiski waja weel tõrjuda ja ümber liikata terme rida wastuheiteid, mis näeme umbusklikkude poolt kerkimat.

Kõige päält mõidakse küsida, kas keel üleüldse tohib muutuda. Et tohib, seda tõendab iga elama keele arenemine, mis ühtelugu muutub ja teiseneb. Ainult see arenemine sünnib pikkamisi, waewalt tähele pandawalt ja — mis kõige tähtsam — ebateadlikult, ilma et kõnelejad ise seda wähest tahaksidki. Nii on iga keel, üks enam, teine vähem, wiimase tuhande aasta jooksul tunduwasti muutunud, ja mitte üksi oma sõnastiku, waid ka muutewormide ja koguni häälikute endi poolest. Praegune sakslane ja ka prantslane saaks waewaselt aru oma ristiõitjate-esivanemate keelest. Rahwas ise on oma keelt selle aja jooksul sel määral muutnud, nagu seda ükski keeleuuendus ei julgeks unistada korda saata. Wahe nende ja keeleuuenduse tehtud muutuste wahel on ainult see, et wiimased teadlikult, tahtlikult ja palju lühemas ajas sünniwad.

Teine wastuheide: kas aga tohib keeles tahtlikka ja teadlikka muutusi mõrdlemisi lühikeses ajas toime panna? Kas üleüldse on lubatud keelt teadlikult enam-vähem ümber teha? Sellele küsimusele näiwad jaatawast wastawat kõik need, kes keeleküsimustega wähegi teotsewad, seega mitte üksi uuenduslased, waid kõige wana-meelsamadki keele asjus. Reegi, ka kõige alalhoidlikum ja uuenduswaenuliseingi, ei ole ülewalitsema, predomineeriwa keele pruugiga kõigis punktides rahul, waid tahab selles wäikseid muutusi ette võtta, s. o. walitsewale keelepruugile wastu töötada, üleüldist, kõige laiemast tarwitusel olevat wormi vähem tuntu ja tarwitatuga asendada. Nii annab Tartu ülikooli Eesti keele lektor J.

Tõgewer omas „Gesti keele õpetuses“ ja ka oma „Räänamise ja pööramise tabelites“ üleüldise, mõiks ütelda otse ainuõiguslise wormi „kerkib“ asemel „kergib“; sõrdlemisi tagasihoidlik H. Böld, kelt hiljuti kooligrammatika ilmunud, nõuab senni kirjas maksmusel olewa „pojana, jõena, kurwana“ asemel „poegana, jõgena, kurbana“; Gesti Kirjanduse Seltsi Keele Komisjon tunnistab omas teoksilolewas normaal-ortograafia sõnaraamatus senniste ainukirjakeeliste wormide „poissa, piissa, pilta“ kõrwal lõunamurdelised „poisse, piisse, pilte“ lubatuks. Kui niiviisi autoriteetlikud isikud ja asutused keele walitšewas pruugis lubawad ja otse nõuawad teisenduste, paranduste, „ümbertegeviste“ toimepanemist, siis on seega walitšewa keelepruugi puutumattuse ideele auk sisse löödud: olewat keelt tohib muuta, teadlikult ja tahtlikult teisendada. Küsimus on ainult selles, kui palju ja misjuguiseid muutusi mõib teha. Kuid see ei ole enam põhjusemõtte, waid määra küsimus: mil määral muuta? Ainult selles lähewad arwamised lahku: ühed nõuawad vähem ja kergemini läbiwaidamaid muutusi, teised, uuenduslased, palju rohkem ja nende seas ka raskemini teostatawaid. Uuenduslased põhjendawad aga oma radikaalsust siin järgmiselt: kui kord põhjusemõttes meie praegune ühis- ehk kirjakeel üleüldiselt tunnistatakse alles fikseerimatuks, mitte weel kindlaks kujunenuks, waid alles wankuwaks ja muutuste ning paranduste mõimeliseks ning tarwitsejaks, miks siis mitte seda juhust, s. o. keele kindlaks kujunemattust, selleks tarwitada, et seda keele parandust (paremaks, ilusamaks, otstarbekohasemaks tegemist) laiemas ja põhjalikumal ulatuses toime panna? Kui juba kord parandada, siis tublisti, põhjalikult. Praegu on seks weel hää võimalus. Pärastpoole, mõne kümne aasta pärast, on kirjakeel juba seewõrra fikseerunud ja tardunud, et

siis palju raskem, otse võimatu saab olema teatavaid radikaalsemaid parandusmuutusi ette võtta.

Weel kord: kui meie kirjakeel on wankum ja alles segane, siis olgu meile sellest wankumusest ja segasusest vähemalt see kasu, et me keelt weel võime tublisti parandada.

Uga weel wiimane kolmas vastuheide: oletadeski, et keel kawatsetud põhjalikumate paranduste läbi tunduwalt wõidaks, kas niisugused juuremad muutused keele-organismis ülepää praktiliselt teostatavad on? Kas on kuskil maailmas keelt sel nii põhjalikul kombel uuendatud, nii „kunstlikult“ ümber tehtud, nagu seda praegune keeleuuendus ette paneb teha? On küll. Jah, Eesti keeleuuendus wõib koguni kaks hiilgawat ja uskuma panewat eeljuhtumust ehk prätšedentsi oma püüete toetuseks ette tuua. See on nimelt Rumeenia ja eriti Uus-Greeka kirjakeele arenemine. Wiimaste uuendamine pakub praeguse Eesti omaga üllatav-palju sarnasust oma üleüldise põhjusemõtte ja laadi poolest. Ka sääl on olemat keelt mingi teadliku ja ettekawatsetud keeleideaali kohaselt ümber tehtud, seega eriti et wanemate, elawast keelest ammu kadunud wormide juure tagasi mindi. Nii on Uus-Greeka (rahwa)keelest infinitiim juba aasta sadade eest täitsa häwinenud; sääl ei saa enam ütelda: „ma tahan ära sõita“, waid: „ma tahan, et ma ära sõidan.“ Kirjakeeles aga on infinitiimid täitsa kunstlikult uuesti elustatud. Üleüldse on sääl nii julgeid elustamisi tehtud, millest meie unistadagi ei julge. Jah, selles Muinas-Greeka keele wormide ja sõnade restitueerimises on koguni nii kaugele mindud, et praegune kirjakeelne Uus-Greeka keel rahwakeelest grammatiliselt ja sõnas-tikuliselt märksa lahku läheb; seda olla päris raske ilma õppimata mõista ja „lihtrahwas“ ei

saawatki sellest nii kergesti aru. On öeldud, et Greekamaal kolm eri keelt on olemas: rahwa-keel, mida keegi ei kirjuta, aga kõik oskavad kõnelda, kirjakeel, mida keegi täiesti ei kõnele, vaid mil kirjandus ilmub ja mida kõik kooli-haridusega inimesed kirjutavad, ja kolmandaks haritlaste kõnekeel, mis on mingisugune wahepäälne nähtus, kompromiis kirjakeele ja rahwa-keele wahel. Ometi kirjanduse, ajalehtede, koolide, hariduse mõjul läheneb kõnekeel ikka enam kirja-keelele, kuni ta wiimaks temaga enam-wähem ühetaoliseks saab. Ja seda ei tule sugugi kahet-seda: Uus-Greeka kirjakeel on wanade wormide uuesti-elustamise läbi igatahes wõitnud, ta on seeläbi painduwamaks ja rikkamaks saanud. Sama tuleb ütelda ka Rumeenia keele uuendu-sest, kus ühtelugu Ladina keelele lähemalle piiu-takse, millest ta wõrsunud.

Mis wõimalik oli Greekas ja Rumeenias, ei pea meilgi wõimatu olema. Mis Uus-Greeka keelele Muinas-Greeka ja Rumeenia keelele La-dina keel, seda on meile suurelt osalt Soome keel ja need meie rahwamurded, mis häid wane-maid worme on alal hoidnud.

Olgugi, et meil ei ole kaugeltki nii häid ja lahedaid wäliseid (poliitilis-kulturaalisi) tingimusi kui nimetatud rahwail, on meil hää l t a h t m i - s e l ja p a r e m a t u l e w i k u lootuses wõimalik samas sühis paljugi ära teha. Et aga keeleuuen-dust tahta, seks on waja kaht asja: r a h w u s - t u n n e t ja i l u t u n n e t. Kel on rahwustunnet, s. o. kes Eesti rahwa omapära-st ja omakeelst kultuurilist arenemist soowib, see soowib ka, et selle kultuuri awalduswahend, üks selle awal-dus ise, nimelt keel, wõimalikult rikas, painduw, ja omapärane oleks; see näeb häämeelega, et mõned wanemad omapärasemad wormid ja ütle-misewiisid jälle uuesti tarwitusele wõetaks; see

ihkab, et Eesti keelega võimalik oleks kõiki kultuurilise inimkonna teadmiste kõrgusi ning keerulisusi ja tundeelu peenusi ning sügavusi võimalikult niisama tähipäälsest väljendada kui igas suure kultuurkeeles. Sellele ideaalile wiivad aga keeleuunduse püüded ja ettepanekud lähemalle.

Kel on ilutunnet, see tahab, et see rahvusliku kultuuri tööriist, keel, ka ise kunstteos oleks, kõlawa ja suurjagune, et temaga saaks väljendada mitte üksi tähipäälsest, waid ka ilufasti, peenemaitseliselt; et ta kõlaks anderikka stiilikunstniku käes, kui suurepärase klaver, kui kalliwäärtuslik wiul. Kel seda ilutunnet on (ja ka arusaamist), see saab aru, et keeleuundus ka sellele ideaalile keelt lähemalle wiib. Ta ei wõi siis muud kui soowida, et see uundus oleks võimalikult põhjalik ja radikaalne. Rüsimus wõib ainult ses olla, kui palju me antud oludes ja k s a m e neist uundusist teostada, läbi wiia. Kuid siingi ei saa mingit piiri ette määrata. Läheb läbi seda rohkem, mida rohkem me tahame, et läbi läheks. Sest kes tahab midagi, see töötab ka selle hääks, et seda kätte saada. Seepärast ripub keeleuunduse suurem wõi vähem kordaminek rahwa waimilise walimiku (eliidi), ta mõõduandwa vähemiku tahtest. Ja suuremaid uundusi tahtma peaks neid julgustama ka see tähelepanek, et meie keeles juba mõned õige tähtsad ja radikaalsed uundused ongi läbi wiidud, koguni ilma iseäralise jõupingutuse ja waewata. Nimetatud olgu siin kui üks kõige tüübilisemist näitustest see, et meil alles aasta neljakümne eest kirjakeeles on elustatud terve käändelõpp, mida wanem kirjakeel jagugi ei tunnud ja mis pea kogu rahwakeelelegi wõõras, nimelt „na lõpuline essiw („mehena, inimesena“ jne).

Kui wõis rahwas selle enne tundmata vormi wastu wõtta ja ära õppida, siis wõib ta seda ka

weel mõne teisega teha, näit. i=superlatiiviga („juurim“), mis sugugi suurem uuendus ei oleks kui „mehena“. Pääle selle on ligi pool osa Eesti rahvast mõinud õppida mõistma ja koguni kõnelema keelt, mis tema omast märksa lahku läheb; mõtlen siin kõiki lõuna=eestlasi (tartlasi, wiljandlasi, wõrulasi), kelle keelemurdeist kirja=keel sel määral erineb, et nimetatud maakondade inimestel see lihtsalt tuleb kui mingi mõõras keel ära õppida (peaaegu umbes kui Soome keel eestlasele), sest et nende maakondade murded oma foneetiliselt ja morfoloogiliselt ehituselt kirja=keelest üsna tundumalt lahku lähewad. Mis üks osa Eesti rahvast võib praeguse kirjakeele kohta, seda peaks võima kogu rahvas uuendatud kirjakeele kohta, seda enam, et see praegusest kirja=keelest kaugelt vähem tuleb erinema, kui praegune kirjakeel näit. Wõru murdeist.

Seepärast võib nii formuleerida: keeleuuen=dusest läheb seda rohkem läbi, mida rohkem on meil rahwustunnet, ilutunnet, arusaamist aga ka tahtejõudu ja julgust. Et meil neid oleks!

Täiendusets.

Programmis oleme täielisuse ja erapooletuse pä=raast esitanud ka mõned seesugused uuendusettepanekud, mida me isiklikult hääks ei kiida (I, 27 ja 28) wõi mille kohta oleme tõhelewal seisukohal (I, 12, 19, 21, 24). Kogemata wälja on jäänud ettepanek: „re=deleid, wiinuleid, findraleid“ ime. pro „redelid, wiin=lid, findralid“; põhjendus: wahetegemise võimalus nimetawa ja osastawa wahel.

Mõned jisse jäänud õigekirjutuse ebajärjekind=lused ja trükiwead leidku wabandust.

Nr. 12. D sõnastil. Sõnatähed, kus endine o (taugemal esimest silpi) tuleks praegose u asemel jälle tarwitusele wõtta. Koffo seadnud Joh. Aawif ja W. Ridaia. Hind 35 kop.

Nr. 13. Hirmu ja õuduse jutud VI (Nägemus). Hind 25 kop.

Walmistusel:

Joh. Aawif: Keeleuuenduse põhjusmõtted.

„ —uma lõpulised intransitiivid.

„ Rahvus ja keel.

„ Keeleuuenduse väljawaated.

„ Keeleuuendus ja seltskond.

„ Kas tuleb „Kalewipoega“ parandada?

Kreutzwald=Aawif: Parandatud Kalewipoeg I. Katsed ja näited III.

Hirmu ja õuduse jutud VII.

Inimesi jälgimas II.

Maljandid ja groteskid I.

Muinasjutud I.

„Keeleline Kuuliri“ nr. 5—6 ilmunud. Hind 40 kop. Aastakäik (8 numbrit) postiga 1 rubl. 30 f., postita 1 rubl.

**Reelektise uuenduse kirjandus-
ilmunud:**

- Nr. 1. Joh. Nawi: Eesti rahwasliku suurteose teel. Hind 50 kop. „Kalewipoja wigade paljastamine ja rahwalaulu salmi- ja teelereeglite esitamine.
- Nr. 1. Hirnu ja õuduse jutud I. Tõlkinud ja eesõdnaga warustanud Joh. Nawi. Hind 35 kop. Kogu ilusaid ja põnewaid fantastilisi jutte maailma kõige paremalt kirjaniitult.
- Nr. 3. Hirnu ja õuduse jutud II. Hind 30 kop.
- Nr. 4. Inimesi jälgimas I. Tõlkinud ja eesõdnaga warustanud Joh. Nawi. Hind 30 kop. Seeria põnewaid ja paremaid kriminaaljutte.
- Nr. 5. Katsed ja näited I. Kõrku leidnud Joh. Nawi. Hind 60 kop. Võhusais jutufests lastakse esineda mõned julgemad uuendused, mida pikemas eesõnes seletatakse ja põhjendatakse.
- Nr. 6. Hirnu ja õuduse jutud III (Kuradi wäls). Hind 25 kop.
- Nr. 7. Paul Henze: Niino ja Maaso. Tõlkinud ja järelõdnaga warustanud Joh. Nawi. Hind 25 kop. Niihästi wälimuselt kui sisult ja teelelt wanemaaegiste raamatute imitatsioonina bibliofiililine kuriositeet.
- Nr. 8. Gabriele d'Annunzio: Mäss. Nowellid. Wälimud ja eestindanud M. Nurmik. Hind 15 kop.
- Nr. 9. Hirnu ja õuduse jutud IV (Tühi maja). Hind 20 kop.
- Nr. 10. Hirnu ja õuduse jutud V (Wiirastused). Hind 45 kop.
- Nr. 11. Katsed ja näited II (Neli uut uuendusettepanekut). Hind 45 kop.

(Järg waata sisemisel leheküljel.)